

УДК 327.36/.37(100)“1957/1967”
327.36/.37(497.1)“1957/1967”

DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.16.transnac.mil.177-201>

SRĐAN MILOŠEVIĆ

Почеци пагвашког (Pugwash) покрета у Југославији (1957–1967)

Апстракт: У овом прилогу аутор се бави првом деценијом делатности Југословенске пагвашке групе, односно групе интелектуалаца окупљених око мировне асоцијације светских научника, уметника и мировних активиста основане 1957. године у канадском градићу Пагвашу (Pugwash) по којем је организација и добила име – *Пагвашка конференција*. Југословенски интелектуалци различитих професионалних усмерења убрзо по оснивању Пагвашке конференције укључили су се у њен рад, а већ у септембру 1963. одржана је конференција светске пагвашке организације у Југославији (у Дубровнику). У раду су представљене активности југословенских „пагваша“ и њихов однос са државним структурама и академским организацијама.

Кључне речи: мировне организације, антинуклеарни покрет, Пагваш, Пагвашка конференција, Југословенска пагвашка група, *Encyclopaedia moderna*

Пагвашки покрет – настанак и циљеви

Пагвашка конференција представља једну од најзначајнијих, још увек активних организација глобалних размера,¹ чија је делатност ус-

1 За активности организације видети званичну веб презентацију: <https://pugwash.org/>. Пагвашка конференција је добитник Нобелове награде за мир 1995. године.

мерена на спречавање ширења и употребе нуклеарног наоружања и очување мира у свету. Корени светског покрета против нуклеарног наоружања су дубоки и разгранати, али је за оснивање Пагвашке конференције од нарочитог значаја био Манифест из 1955. године, којим су Берtrand Расел (1872–1970) и Алберт Ајнштајн (1879–1955) апеловали за светски мир у атмосфери интензивиралиог нуклеарног наоружавања. Овај документ, који је постао познат као *Расел–Ајнштајнов манифест*, био је превасходно упућен научницима и био је последњи јавни иступ славног физичара, који је неколико дана после потписивања манифеста умро. Са садржајем овог документа светску јавност је упознао 9. јула 1955. Берtrand Расел, на конференцији за новинаре у лондонском Какстон Халу (Сахтон Халл).²

Инспирирани мировним апелом који је садржан у Манифесту, уз материјалну подршку Сајруса Итона (1883–1979), америчко-кандског пословног човека, двадесет двоје научника из већег броја земаља³ окупило се 1957. године у Итоновом родном месту – Пагвашу и формиралио *Пагвашку конференцију о науци и проблемима света* (*Pugwash Conferences on Science and World Affairs*) посвећену настојањима да се ангажманом интелектуалаца пружи активан допринос очувању светског мира. У периоду који је у фокусу овог рада, Пагвашка конференција је одржала 34 састанка, различитог формата: 17 конференција, пет састанака Европске групе и 12 такозваних студијских група, при чему је овај послењи формат био посвећен двома темама: европској безбедности (седам састанака) и биолошком наоружању (пет састанака). Састанци су имали или отворен, јавни карактер и са њих су упућиване поруке јавности, или затворен карактер, чији су закључци били намењени влада-

Видети: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1995/pugwash/facts/>.

- 2 О Расел–Ајнштајновом манифесту видети: Jesse Russell, Ronald Cohn, *Russell Einstein Manifesto* (Book on Demand, 2012), као и посебно издање часописа *Pugwash occasional papers*, који је изашао у форми зборника радова: *Addressing the Nuclear Weapons Threat: The Russell-Einstein Manifesto Fifty Years On*, ed. Jeffrey Boutwell, (Rome: Pugwash Conferences on Science and World Affairs, 2005).
- 3 Састанку су присуствовали следећи научници и личности из других области: М. Л. И. Олифант (Аустралија), Х. Тиринг (Аустрија), Г. Брок Хришолм и Ј. С. Фостер (Канада), Чу Пеи Јуан (Кина), А. М. Б. Лакасањ (Француска), И. Огава, Х. Јукава и С. Томанга (Јапан), М. Даниш (Пољска), К. Ф. Пауел и Ј. Ротблат (В. Британија), Д. Ф. Каверс, Х. Џ. Милер, П. Доти, Е. Рабинович, В. Селов, Л. Шилард, В. Ф. Вајскопф (САД), А. М. Кузин, Д. В. Скобељцин и А. В. Топчиев (СССР). (*Proceedings of the First Pugwash conference on science and world affairs, Pugwash, Nova Scotia, Canada 7–10 July, Published on the occasion of the 25th anniversary of Pugwash*, priredio J. Rotblat, (Pugwash Council, 1982), 14–15.

ма. Једанаеста конференција, у шестој години постојања организације, одржана је у Југославији, у Дубровнику, 20–25. септембра 1963. и имала је затворен карактер.⁴

Један од учесника пагвашких конференција из Југославије, академик Ладо Вавпетич, *grosso modo* оцењујући рад светске организације пагваша, уочавао је да су на састанцима Пагвашке конференције велику вредност представљали интердисциплинарност и дискусије представника разних струка, а негована је и равноправност учешћа научника из мањих земаља. Међутим, било је видљиво да учесници „бране свакако ставове својих земаља, али водећи рачуна о ставовима других учесника“. Учесће научника из неких држава било је важно „због извјесних специфичних фактора, других због географског положаја, трећих због политичког става“, истицао је Вавпетич. На конференцијама пагваша, према Вавпетичевом увиду, „сви сукоби произлазе из односа (...) суперсила“ док смиривање међу учесницима такође наступа у зависности од односа великих сила тј. – „њиховим саглашавањем“. Као представнику из Југославије Вавпетичу је било важно што је на састанцима пагваша видео „могућност односа и сарадња између земаља са различитим друштвеним уређењем“.⁵ Из његове кратке анализе може се јасно видети да је покрет рано попримио форму која је напуштала принципе строге неутралности, али је, са друге стране, представљао форум у којем су се усвајали ауторитативни ставови усаглашени међу појединцима који, уз ретке изузетке, нису представљали део владајућих политичких структура у земљама из којих су долазили.

Од Југословенске пагвашке групе до Југословенске пагвашке конференције

Почеци сарадње југословенских интелектуалаца и Пагвашке конференције везани су за обраћање Сајруса Итона председнику ФНРЈ маршалу Јосипу Брозу Титу, писмом из априла 1958. године. Иако је сама

4 За историјат организације у периоду који је у средишту овог истраживања видети: Joseph Rotblat, *Pugwash – the First Ten Years: history of the conferences of science and world affairs*, (Humanities Press, 1968); Joseph Rotblat, *Scientists in the Quest for Peace. A history of the Pugwash conferences*, (Cambridge, London: The MIT Press, 1972); *Participants in the Pugwash Conferences on Science and World Affairs meetings, 1957–2007*, ed. Jeffrey Boutwell, datum pristupa 15. 10. 2018, <https://pugwashconferences.files.wordpress.com/2014/05/participants-and-meetings-1957-2007.pdf>

5 Архив Југославије (АЈ), Фонд Савет академија наука и уметности СФРЈ (55), к. 37–168, *Zapisnik. Sastanak Jugoslovenske pagvske grupe održan 19. oktobra 1964 godine u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti*, 2–3.

Пагвашка конференција била резултат приватне иницијативе, у раду на одржању светског мира научницима окупљеним у овој организацији била је потребна и свакако добродошла комуникација са светским лидерима. Разумљиво је отуда што се Сајрус Итон испред организације обратио и југословенском председнику, и то већ априла 1958, а Јосипу Брозу је писмо послао и Берtrand Расел. Упознавши маршала Тита са дотадашњом активношћу Пагвашке конференције, упућен је и позив југословенским представницима за трећу конференцију организације, која је требало да се одржи у Аустрији, уз приложен програм конференције.⁶

После консултација у вези са овим позивом, на предлог Коче Поповића, председник Тито се сагласио са слањем представника из Југославије на конференцију пагваша у Аустрији. Одељење за међународне организације при Секретаријату иностраних послова предложило је, штавише, и да југословенски представник упути позив за одржавање једне од будућих конференција организације у Југославији, што је секретар за иностране послове Коча Поповић такође начелно прихватио. Маја 1958. из Секретаријата председника Републике Сајрису Итону је одговорено писмом којим се потврђује учешће југословенског представника у раду Пагвашке конференције, како је истакнуто – „веома значајне акције научника у свету за учвршћење мира и за интересе читавог човечанства“. Уз нагласак на томе да су активности конференције добро познате „у круговима југословенских научних радника и јавности уопште“, Итону је сугерисано да као учеснику из Југославије позив на трећу конференцију буде упућен др Павлу Савићу (1909–1994), академику и професору Београдског универзитета, који је у међувремену упознат са преписком коју су пагваши иницијирали својим писмом маршалу Титу, као и са документима Друге пагвашке конференције.⁷

Избор Павла Савића, имајући у виду и њега појединачно и она ко је избор начинио, није био нимало случајан. У Савићевој личности стекле су се околности од битног значаја у вези са позивом за учешће у раду Пагвашке конференције научника из Југославије. Савић је, најпре, био један од водећих југословенских физико-хемичара и професионално се бавио истраживањем у домену нуклеарне физике. Штавише, светски углед је стекао управо у оквиру једне веома плодне истраживачке сарадње са Ирином Жолио Кири, остварене током боравка у Француској. Са Ирином Жолио Кири он је касних тридесетих година дошао до веома значајних открића у домену радиоактивности и до открића фисије, што је Савића и Жолио Киријеву довело до кандидатуре за Нобелову награду.

6 Ај, Кабинет председника Републике (837), I-4-f/12.

7 Исто.

Осим научне каријере, Савића је, са становишта југословенских власти, за учешће у раду пагваша препоручивао и његов политички рад. Пошто се 1940. вратио у Југославију, као члан КПЈ је приступио НОП-у већ од првих устанничких дана 1941, а током рата је постао руководилац шифрантске службе при Врховном штабу, потпредседник АВНОЈ-а и, коначно, члан војне мисије у Москви. После завршетка рата боравио је на политичким и истраживачким задацима, претежно у московском Институту за физичке проблеме. Успостављена сарадња и обећана помоћ СССР-а у организовању једног института за физику у Југославији остали су без резултата, пошто је 1948. године дошло до раскола између Југославије и СССР-а. Ипак, његова настојања да се формира институт за нуклеарна истраживања дала су резултат и већ 1948. започиње организовање института у Винчи, на чијем се челу дужи низ година налазио управо Павле Савић.⁸

У јуну 1958. Савић је добио писмени позив, који је потписао Берtrand Расел, за учешће на Трећој конференцији пагвашког покрета у Аустрији⁹ и он је позив прихватио. Иако је у писму Бертранда Расела била предвиђена могућност да организација плати и трошкове Савићевог путовања на састанак у Аустрији, „Савезна комисија за нуклеарну енергију одлучила је да се не тражи никаква накнада за путне и друге трошкове друга Савића“. Осим тога, још једном је поновљено да Одељење за међународне организације југословенског СИП-а сматра да би организовање неког од састанака пагвашке конференције у Југославији било „политички и научно корисно“, при чему би главну улогу у том послу требало да преузме Савезна комисија за нуклеарну енергију, „не појављујући се јавно као иницијатор или организатор“. У тој улози требало би да се појави неки од универзитета или нека од академија наука.¹⁰ На тај начин би се обезбедио надзор државних структура над дешавањима у вези са организацијом и догађајем који су повезани са једном изразито деликат-

8 Видети: *Казивања Павла Савића о периоду 1944–1960. године*, приредио Слободан Рибникар, (Београд: Институт за нуклеарне науке Винча, 1993); Слободан Рибникар, „Павле Савић“, *Живот и дело српских научника*, (Београд: САНУ, 1999), 415–442; Dragomir Bondžić, „Pavle Savić – naučnik u ratu“, *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti*, dio 1, uredili Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina, (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije, 2013), 239–249.

9 Видети факсимил позивног писма објављен у: Павле Савић, *Наука и друштво. Изабрани радови. Прилози животопису*, приредили Милица Мужичевић и Владимир Дедијер, (Београд: Српска књижевна задруга, 1978), додаток књизи у форми факсимила докумената, 39–40.

10 А], КПР, I-4-f/12, (Записник са састанка Одељења за међународне организације СИП, 28. јун 1958).

ном темом, али би, са друге стране, читава активност у јавном домену задржала недржавни, друштвено-политички карактер, каква је, уосталом, била и Пагвашка конференција.

Конференција у Кицбилу у Аустрији, прва на којој је учествовао и представник из Југославије, одржана је од 14. до 19. септембра 1958. године и била је посвећена опасностима атомске ере и могућностима научника да делују превентивно у тој области. Са ове конференције Савић је, према сопственом сећању, нарочито понео утисак о свом колеги из САД-а Зилару, који је на крају конференције одбио да потпише резолуцију против нуклеарних експеримената чија је сврха израда нуклеарног оружја иако се саглашавао са сваком тачком дискусије. Према Савићевом тадашњем уверењу, Зилар није смео да потпише резолуцију пошто је тада био „активни саветник председника Сједињених држава“.¹¹ Очито, као што се у случају Павла Савића и његовог учешћа на једном скупу, у основи, приватних лица, окупљених у једној неформалној групи ангажовао државни врх југословенске државе, тако се друга врста политичких обзира очитовала у оваквом поступку представника из САД-а. Све то је било разумљиво имајући у виду озбиљност теме и тежину проблема са којима је покушавао да се носи пагвашки покрет.

Павле Савић се у наредном периоду више не појављује као учесник конференција пагвашког покрета, и поред тога што га је позивао Берtrand Расел. Истина, за конференцију у Москви 1960. је испрва прихватио позив, затим је отказао учешће извињавајући се здравственим разлозима, па се, ни када је конференција променила датум одржавања, позиву није одазвао.¹² Не треба сасвим отклонити могућност да је Савићева незаинтересованост за даље учешће у раду пагвашког покрета била последица његове непосредне укључености у југословенски нуклеарни програм.¹³

Независно од Савићевог прекида активне сарадње са светском пагвашком групом и од првобитних скромних почетака сарадње који су укључивали само једног југословенског научника, југословенска држава је била виђена и истакнута као једна од земаља у којима рад пагваша

11 Савић, н. д., 297–299.

12 Видети факсимиле позивних писама и Савићев одговор 1960. објављене у: Савић, н. д. (додатак књизи у форми факсимила докумената), 44–45.

13 О југословенском нуклеарном програму видети: Dragomir Bondžić, *Između stvarnosti i iluzija: nuklearna politika Jugoslavije 1945–1990*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković“, 2016); Vladimir Knapp, „Jugobomba – što je istina? Prilog raspravi“, *Međunarodne studije: časopis za međunarodne odnose, vanjsku politiku i diplomaciju* 3–4/2012, 133–154.

добија „јавно охрабрење“,¹⁴ што ће резултирати интензивирањем мировних антинуклеарних активности других југословенских научника.

Иако је на трећој конференцији покрета Савић учествовао као први и, том приликом – једини представник из Југославије, убрзо се у водећој улози међу југословенским интелектуалцима заинтересованим за Пагвашку конференцију јавља његов колега из Загреба др Иван Супек (1915–2007), такође универзитетски професор и академик. Свој ангажман у пагвашком покрету Супек је овако објашњавао: „Јачим судјеловањем учењака у свјетским пословима бит ће и у националне скупштине и владе, као и у Уједињене народе, унесена неопходна компетентност и универзални дух“.¹⁵ Другим речима, и Супек је имао у виду да мировно деловање научника треба да обезбеди одговарајући политички резултат у сарадњи са владама.

Ако је Савић био подстакнут, односно од југословенског врха предложен за учешће у раду организације, за чије деловање је убрзо изгубио интересовање, Супеково учешће у раду пагваша било је резултат личног ангажмана. Као и Павле Савић, и Супек је био научник и интелектуалац са знатним међународним искуством. Школовање у Цириху и Лајпцигу заокружује сарадњом са прослављеним немачким научником Вернером Хајзенбергом. Пошто га у Лајпцигу затиче напад Немачке на Југославију, Супек је ухапшен априла 1941, али је после неколико месеци ослобођен на интервенцију професора Хајзенберга. Иако човек Партије и антифашиста, Супек је још од међуратног периода био својеврсни „унутрашњи ренегат“ (на пример сврстао се уз Крлежу у сукобу на левици, одбацивао је дијалектички материјализам). Ипак, од 1943. приступио је НОП-у, ангажујући се углавном при Просветном одељењу ЗАВНОХ-а. Још 1944. године упозоравао је на опасност од нуклеарног сукоба, а после рата заузимао је амбивалентну позицију, не припадајући сасвим владајућим структурама, али још мање делујући као противник нове стварности. Професор на Катедри за теоријску физику, научним радом се све мање бавио, претежно се интересујући за филозофска и мировна питања. Ипак, као научник са значајним искуством и ратним ангажманом (који је представљао незваничну легитимацију шире друштвене и политичке несумњивости) постао је 1950. оснивач и директор загребачког Института „Руђер Бошковић“, који је имао природњачки интердисциплинарни карактер. Међутим, 1958. престаје његов рад у Институту, а разлог за

14 Eugene Rabinowitch, „About Pugwash“, *Bulletin of the Atomic Scientists* 4/1965, 15.

15 Intervju Ivana Supeka zagrebačkom *Vjesniku* od 30. aprila – 2. maja 1966, prema: „Armije laboranata u tvornicama rata. Intervju Vjesniku (J. Puljizeviću) od 30. travnja, 1. i 2. svibnja 1966“, *Opstati usprkos*, (Zagreb: Školska knjiga, 1971), 198.

то било је Супеково противљење нуклеарном програму који је тада развијала југословенска влада. Ангажовање при Пагвашкој конференцији, отуда, било је за њега врло добродошла активност.¹⁶

До 1961, када је Иван Супек учествовао први пут на састанку пагваша у Женеви – дакле две године после Савићевог учешћа на Трећој конференцији пагваша – југословенски научници не појављују се на конференцијама организације. Истовремено, и Итон и Расел редовно су обавештавали југословенског председника Тита о активностима покрета. Поводом Десете конференције у Лондону, септембра 1962, на којој је после двогодишње паузе био присутан и учесник из Југославије и то управо Иван Супек, Расел је замолио маршала Тита да пошаље поздравну поруку „која би била прочитана на отварању Конференције“, разуме се уз остале поздравне поруке светских лидера који их буду упутили, што је Тито и учинио.¹⁷ Исто је на једном састанку радне групе (дакле није у питању конференција покрета) у Женеви 1961. од учесника из Југославије Ивана Супека тражио секретар Пагвашке конференције Јозеф Ротблат.¹⁸ Поздравне поруке светских државника, и са Истока и са Запада, постале су једна од традиција пагвашких окупљања.

Од 1962, када је објављена његова краћа публикација *Nauka i mir*, Иван Супек је показивао изразиту склоност ка глобалној мировној активности. Он пише о томе да „све бројније научне скупине раде и мисле на исти начин с обе стране гвоздене завјесе“, да треба „разбијати илузију да државници могу сами наћи рјешење“, да се „борба за мир мора ослонити на све прогресивне покрете“, да би преусмеравање средстава намењених наоружавању ка развојним програмима представљало „економску и психолошку основу за опће разоружање“. ¹⁹ Супекова посвећеност раду у пагвашком покрету резултираће и његовим избором у стални комитет светске Пагвашке конференције, такође крајем периода који је у фокусу нашег рада, 1967. године.²⁰

Југословенска пагвашка група основана је на састанку у просторијама Југославенске академије знаности и умјетности (ЈАЗУ) у Загребу,

16 За податке о Супеку видети прегледну биографију: Bojan Marotti, „Ivan Supek (1915–2007)“, *Prolegomena* 1/2008, 67–78.

17 „Poruka predsjednika Tita učesnicima Pugwash konferencije“, *Vjesnik*, br. 5581, 3. 9. 1962, 1.

18 АЈ, КМЈ, I–4–f/12, (Писмо Б. Расела маршалу Титу, 1. август 1962).

19 Ivan Supek, *Nauka i mir*, (Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1962), 9, 12–14.

20 „Izvještaj o radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u 1966. godini“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 74/1970, 255.

22. марта 1963, као „огранак Пагвашке конференције“.²¹ Група је оформљена у вези са организовањем конференције у Дубровнику, која је била планирана за септембар исте године и о којој ће у наставку бити више речи.

Поздрављајући присутне на оснивачком састанку, генерални секретар ЈАЗУ је истакао да је та институција била још пре стотину година носилац идеје о сарадњи југословенских народа „да би се сада те идеје прошириле на интернационалну сурадњу у свјетским оквири-ма“.²² *Spiritus movens* читавог подухвата, академик Иван Супек је обавестио присутне о историјату Пагвашке конференције, истакавши нарочито да је покрет настао као „резултат кризе савјести научних радника ангажираних на изради нуклеарног оружја“. Отуда није изненађујуће што су међу оснивачима југословенске пагвашке групе били научници и интелектуалци повезани са делатношћи Антинуклеарне секције Југословенске лиге за мир.²³

Оснивачкој седници Југословенске пагвашке групе (ЈПГ) присуствовао је и тадашњи председник Савета академија наука ФНРЈ, академик Марко Костренчић, који је у свом поздравном говору истакао важност циљева за које се залаже пагвашка група, препознајући „значање пагвашког мировног покрета за побољшање међународне ситуације и стварање повољније атмосфере за опће разоружање“.²⁴ Према разумевању академика Марка Костренчића, оснивање ЈПГ било је логичан корак „с обзиром на трајно истакнуту видну улогу Југославије у настојањима за мир“.²⁵ Састанку је присуствовао и књижевник Ерих Кош, генерални секретар Југословенске лиге за мир, који је обавестио присутне о припремама за предстојећу дубровачку конференцију. За председника Југословенске пагвашке групе, на предлог професора А. Мољка, изабран је Иван Супек, за потпредседника др Душан Каназир, а за секретаре инжењер М. Лажански и др Владимир Кнап. Мандат је одређен на три године, а за седиште групе изабран је Загреб. Коначно, на оснивачком састанку, за делегате на предстојећој дубровачкој конференцији одређени су

21 АЈ, 55, 37–168, (Dopis I. Supeka za Savezni zavod za finansije, preko Saveta Akademija nauka).

22 АЈ, 55, 37–168, Zapisnik o osnivačkom sastanku pagvaške grupe održanom 22. III. 1963. u prostorijama Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebi, 1.

23 Исто, 3. - Југословенска лига за мир, независност и равноправност народа основана је 1959. године, а њена делатност одвијала се у оквиру Социјалистичког савеза радног народа Југославије. Видети: Žarko Paunović, „Mirovne aktivnosti u Srbiji: između inicijativa i pokreta“, *Filozofija i društvo* 20/1995, 116–117.

24 АЈ, 55, 37–168, Zapisnik o osnivačkom sastanku pagvaške grupe održanom 22. III. 1963. u prostorijama Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebi, 1.

25 АЈ, 55, 37–168, М. Kostrenčić – J. Vidmaru, predsedniku Slovenačke akademije znanosti in umetnosti i I. Đuričiću, predsedniku SANU, 2. 4. 1963.

Иван Супек, Душан Каназир, Милан Бартош, Кухељ, Д. Чалић и А. Мољк, али је такође истакнуто да би неко из ове делегације свакако требало да уступи место уколико би се позиву да присуствује конференцији одазвао академик Павле Савић.²⁶

Већ на овој оснивачкој конференцији поставило се питање садржине активности групе. А. Милојевић је поставио дилему да ли група треба да јасно делује политички, тј. да уложи протест поводом француског нуклеарног теста у Сахари. Иван Супек је, међутим, истакао да је група преваходно стручно тело, а да протест треба демонстрирати преко других канала.²⁷

Оснивање Југословенске пагвашке групе марта 1963. године било је неформално организовање, будући да није било праћено регистравањем удружења нити усвајањем његовог статута. Пагвашка група није у почетку имала чврсту организациону шему, а руководство групе више је имало задатак да координира активности појединаца који су, и без формалног чланства, прихватили начела за која се група залагала. Рад би био координиран на неформалним састанцима за које су били задужени Супек (Загреб), Каназир (Београд) и Кухељ (Љубљана).²⁸ Супекова идеја је била да Савет академија наука (САН) преузме администрацију ЈПГ, при чему би се финансирање групе, до тада обезбеђивано преко Југословенске лиге за мир, пренело на Савет академија. Супек је октобра 1964. поднео и формалан допис са назначеним предлогом финансијских средстава, које је потом, ако га усвоји, САН требало да проследи Савезном секретаријату за финансије.²⁹ Супеку се ово чинило логичним „с обзиром на покровитељство као и тијесну везу пагвашких покрета с нашим академијама“;³⁰ а још један разлог био је тај што је активност групе нарасла „до размјера у којима она треба да тражи своје природно мјесто и покровитељство савјета академија“.³¹ На тај начин група би се „уже везала за савет, под чијим је покровитељством раније деловала“. И поред начелне сагласности која је испрва постигнута унутар САН, један од про-

26 АЈ, 55–37–168, Zapisnik o osnivačkom sastanku pagvaške grupe održanom 22. III. 1963. u prostorijama Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebi, 1–6.

27 Исто, 5.

28 Исто, 4.

29 АЈ, 55, 37–168, М. Kostrenčić – Ј. Vidmaru, 10. oktobar 1964.

30 АЈ, 55, 37–168, Dopis I. Supeka za Savezni zavod za finansije (preko Saveta Akademija nauka).

31 АЈ, 55, 37–168, Zapisnik. Sastanak Jugoslovenske pagvske grupe održan 19. oktobra 1964 godine u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, 3.

блема у читавом подухвату било је нереално планирање финансијских трошкова, па је финансијски план био накнадно дорађиван.³²

Марта 1965. постављено је дефинитивно питање преузимања администрације пагвашке групе од стране САН, али је расположење за то унутар САН нестало. Према академику Јосипу Видмару „то спада у Лигу за мир (...) нема никаквог смисла да се ми тиме бавимо“. Марко Костренчић је још раније Супеку истакао да је неизвесно да ће се то моћи примити, на шта је Супек истакао да у том случају нема другог решења него да југословенска пагвашка група постане правно лице. Бартош је то подржао, а и други академици су још једном пружили подршку циљевима групе. У коначној одлуци било је истакнуто и да се рад ове групе сматра „веома корисним у данашњој нашој политичкој стварности“ и потцртана је спремност на сарадњу.³³

После неуспеха са САН, требало је реализовати Супекову идеју о званичном регистровању организације. Ипак, на то се чекало још неко време. Пагвашки покрет у Југославији званично је регистриван тек 1967. године. Тада је, на састанку одржаном у згради ЈАЗУ, Југословенска пагвашка група прерасла у Југословенску пагвашку конференцију, чији је будући рад био дефинисан статутом.³⁴

Што се тиче кључних организационих питања, на оснивачкој скупштини се као главно поставило питање „природе нове организације“. У том погледу „замишљајући своје удружење као јединствену организацију, присутни се нису могли задовољити с предложеним називом ‘Југословенски пагвашки савез’, јер би он давао дојам самосталних републичких организација. Сложивши се с тиме да републичке пагвашке групе требају остати као врло активне организацијске јединице заједничке и јединствене организације, нађен је сретно нов опћеприхватљив назив ЈУГОСЛАВЕНСКА ПАГВАШКА КОНФЕРЕНЦИЈА – по угледу на свјетски пагвашки покрет“. За седиште је одређен Загреб, пошто је послове секретаријата конференције на себе преузео Институт за филозофију знаности и мир, а за председника је изабран Иван Супек.³⁵ Супек се на челу општејугословенске организације налазио све до 1985. године.³⁶ Када је реч о броју учесника, прецизни подаци остали су за сада недоступни ау-

32 Исто, 4; АЈ, 55, 10–54, Izveštaj o radu Saveta Akademija nauka SFRJ u 1964. g., 44–45.

33 АЈ, 55, 10–54, Izvod iz Zapisnika VIII redovnog zasedanja Saveta Akademija nauka SFRJ održanog u Beogradu 5. i 6. III 1965. g., 14.

34 Jasmina Lelas, „Osnivačka skupština ‘Jugoslavenske pagvaške konferencije’“, *Encyclopaedia moderna* 5–6/1967, 277.

35 Исто.

36 Vladimir Knapp, „Pagvaške konferencije u svijetu i hrvatska pagvaška grupa“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 1/1995, 77.

тору овог прилога, осим што је познато да је, како сведочи Иван Супек у допису председнику Савета академија наука Марку Костренчићу, вероватно октобра 1964, већ тада било „око 50 учесника“ југословенских пагвашких конференција.³⁷

Решена да делује на глобалном плану, као свој први корак Југословенска пагвашка конференција упутила је иницијативу председништву организације у Лондон у којој се тражило сазивање посебне конференције поводом сукоба Израела и арапских земаља, који је тада ескалирао. У вези са тим догађајима Југословенска пагвашка конференција је као свој први акт са међународном поруком усвојила посебну изјаву у којој се јасно читовала позиција интелектуалаца из једне несврстане земље: истакнута је улога Уједињених нација, као и принцип мирољубиве коегзистенције, осуђена „блоковска затегнутост“, уз јасну поруку да „ако ниједна суперсила више и не жели трећи свјетски рат (који би ваљда био и посљедњи), политика притиска граби позиције изван изравне конфронтације суперблокова уцјењујући с ризиком тоталног судара“. У таквим околностима, „постају након Вијетнама најчешће жртве управо несврстане земље“. Нарочито је, *in concreto*, била осуђена „израелска најезда на Синај и други арапски териториј уз нечовјечан поступак према избјеглицама и цивилном становништву“.³⁸ Тако је, у овој изјави преконачен принцип Пагвашке конференције да се избегава директна осуда једне или друге стране у разним сукобима, као и првобитна Супекова идеја о пагвашкој групи као „превасходно стручном телу“. Није, засигурно, случајност ни то што се становиште југословенских пагваша и овом приликом поклопило са становиштем југословенске државне политике: јуна 1967. Југославија је прекинула дипломатске односе са Израелом.³⁹

Од оснивања Пагвашке конференције до марта 1963. године, када је формирана Југословенска пагвашка група, представници из Југославије учествовали су на две конференције и то 1958. и 1962. Од оснивања групе па до званичне регистрације јуна 1967. припадници југословенског пагвашког покрета били су активни у раду свих конференција које су до тада одржане на глобалном нивоу (од једанаесте до шеснаесте).⁴⁰ У локалним оквирима, на састанцима југословенске секције бавили су

37 AJ, 55, 37–168, I. Supек – M. Kostrenčiću, (oktobar 1964?)

38 „Izjava Jugoslavenske pagvaške konferencije o sadašnjoj situaciji u svijetu“, *Encyclopaedia moderna* 5–6/1967, 277.

39 Aleksandar Lebl, „Prekid diplomatskih odnosa SFRJ–Izrael 1967. godine“, *Tokovi istorije* 1–4/2001, 39–75.

40 “Participants in the Pugwash Conferences on Science and World Affairs meetings, 1957–2007”, datum pristupa 18. 10. 2018, <https://pugwashconferences.files.wordpress.com/2014/05/participants-and-meetings-1957-2007.pdf>

се „улогом учењака у савременом друштву и уопће значањем научне револуције за будућност човечанства“.⁴¹

Ипак, упркос испрва демонстрираној тежњи, већ од 1974. године Југословенска пагвашка конференција се федерализује, тако да су основане посебне републичке секције у Хрватској, Словенији и Србији. Када је реч о огранку у Србији, од оснивања 1974. на његовом челу налазио се др Зоран Пјанић, професор Универзитета, а секретар је био Војислав Чолановић, књижевник и преводилац. Покрет је окупљао бројне научнике и уметнике, међу којима су били Предраг Милосављевић, Александар Деспих, Војислав Ђурић, Душан Каназир, Бранко Раковић и други.⁴²

Конференција светске пагвашке организације у Дубровнику

Централни догађај у деценији деловања југословенских пагваша којом се овај рад бави била је конференција светске пагвашке организације која је одржана у Југославији, у Дубровнику, 20–25. септембра 1963, под покровитељством Савета академија наука СФРЈ. За представнике САН одређени су академици Марко Костренчић и Милан Бартош.⁴³ Дубровачка конференција је представљала реализацију идеје која се јавила још 1958. године када се расправљало о слању учесника из Југославије на састанак Треће конференције пагваша у Аустрији. Југославија је одабрана као земља одржавања једанаесте конференције у конкуренцији са Индијом и Чехословачком, које су такође, као и Југославија, понудиле своје гостопримство.^{44 45}

Према Супековом предлогу, представници САН замољени су априла 1963. да САН преузме покровитељство над конференцијом која је била планирана за септембар 1963. у Дубровнику. На иницијативу Марка Костренчића,⁴⁶ неколико недеља касније, 8. маја 1963, САН је обавестио Супека да прхвата покровитељство.⁴⁷ За организациони одбор конференције у Дубровнику су, у име домаћина, одређени Супек и Каназир,

41 Lelas, n. d., 276–277.

42 *Varia*, (документа о раду Пагвашке секције у Србији, укључујући Статут организације, нацрте писама-позива за састанке и др. у оставштини Војислава Чолановића, доступно аутору љубазношћу госпође Слободанке Пискулиди Чолановић).

43 АЈ, 55, 10–52, *Zapisnik sa VI redovnog zasedanja Saveta akademija nauka SFRJ održanog u Bistrici kod Tržića na Gorenjskom* 16 i 17. IX. 1963, 15.

44 „Идућа Пагваш конференција одржат ће се у Југославији и Индији“, *Vjesnik*, 9. 9. 1962; Rotblat, *Scientists in the Quest for Peace*, 56.

45 „Идућа Пагваш конференција одржат ће се у Југославији и Индији“, *Vjesnik*, 9. 9. 1962.

46 АЈ, 55–37–168, М. Костренчић – Ј. Видмару, председнику Словеначке академије зnanosti in umetnosti i I. Ђуричићу, председнику SANU, 2. 4. 1963.

47 АЈ, 55, 37–168, Писмо М. Костренчића – I. Супеку, 8. мај 1963.

оба секретара пагвашке групе, а уз њих још и Кош и Јосифовић у име Лиге. Подршку у раду ЈПГ је добијала од све три академије наука, а финансијска средства од Југословенске лиге за мир.⁴⁸

На конференцији у Дубровнику били су присутни научници из 32 државе – практично са свих континената – укључујући и представнике СССР-а и САД-а. Укупно је било 69 делегата, од којих највише из САД-а и СССР-а – по девет и из Велике Британије и Југославије као земље домаћина – по пет. Поред делегата, било је још 11 посматрача.⁴⁹ Од укупно 80 присутних било је чак дванаест добитника Нобелове награде у различитим областима.⁵⁰ Конференција у Дубровнику се одржавала у време непосредно после постизања московског Споразума о делимичној забрани нуклеарних проба (август 1963), на који су своје потписе ставили, поред осталих, и Кенеди и Хрушчов.⁵¹ Међу пагвашима је постојало чврсто уверење да је делатност Пагвашке конференције томе такође умногоме допринела. Отуда је састанак у Дубровнику био обележен оптимизмом, препознатљивим и у поздравним порукама које су конференцији упутили Кенеди, Хрушчов и неколицина других лидера.⁵²

На почетку рада конференције 20. септембра, Супек је прочитао поздравну поруку Александра Ранковића, који је, у одсуству председника Тита (који је тада боравио у Бразилу), упутио поздрав конференцији у својству потпредседника Републике. Ранковић је у поруци пожелео учесницима „много успеха у њиховим настојањима да својим напорима, као научници и грађани нашег недељивог света, допринесу што више осигурању мира и даљем развијању пријатељске и равноправне међународне сарадње“. Такође је подсетио учеснике и на то у којој и каквој земљи су се окупили: „народи Југославије учинили су ствар мира и мирољубиве сарадње једном од основа своје политике и унели је и у свој највиши акт – Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије – истичући да су мирољубива коегзистенција и активна сарадња држава и народа (...) неопходан услов мира и друштвеног напретка у свету“.⁵³ Конференцији се у име земље домаћина обратио и Авдо Хумо,

48 AJ, 55, 37–168, Dopis I. Supeka za Savezni zavod za finansije (preko Saveta Akademija nauka).

49 AJ, 55–37–168, Savezni savet za naučni rad, Informacije odeljenja za međunarodne veze, Učesnici u Pagvaš konferenciji.

50 „У Дубровнику завршена 11. Пагваш конференција“, *Борба*, 26. 9. 1963, бр. 266, 3.

51 За детаље о овом споразуму видети: Glenn T. Seaborg, *Kennedy, Khrushchev, and the Test Ban*, (Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press, 1981).

52 Rotblat, *Scientists in the Quest for Peace*, 56–57.

53 AJ, KPR, I–4–f/12, Poruka potpredsednika SFRJ učesnicima XI Pagvaš konferencije u Dubrovniku.

у својству председника Савезне комисије за нуклеарну енергију, и он је нарочито истакао важност Московског споразума, залажући се за његово проширење. Окупљене је на крају поздравио и председник Савета академија наука академик Марко Костренчић, који је истакао „да сви прогресивни народи у свету и огромна већина становника наше планете не желе да човечанство изврши самоубиство у моменту када се отварају перспективе за бољи и лепши живот, у тренутку када се свет налази пред освајањем космоса“.⁵⁴

Загребачки *Vjesnik* је известио о почетку дубровачког скупа научника ангажованих на одржању мира као о нечему саморазумљивом, имајући у виду земљу домаћина: „Још једна међународна акција мира везана је географски уз Југославију“. Једна – од многих. Коментатор загребачког листа веома добро је сажео за читалачку публику и суштину пагвашког покрета: „И учењаци, види се, схваћају своју функцију и положај у свијету, још увијек угроженом оружјем што му га је дала модерна наука. Свијет је данас, додуше, подијељен, али је опасност која му пријети заједничка; она се такођер може и отклонити само заједничким напорима (...) Не живећи више изван свијета, него у њему, са њим и за њега, учењак је данас у исто вријеме и политичар, одговоран за мир и добробит човјечанства једнако као дипломат за зеленим столом или војник на мртвој стражи. Издати мир, употријебити моћ науке за рат и уништење, значило би издати саму науку – и сама себе“.⁵⁵

Тема дубровачке конференције била је „Текући проблеми разоружања и светске безбедности“. У свом поздравном говору Супек је својим саборцима из покрета у том смислу поручио: „Налазимо се пред најактуелнијим питањем разоружања. Као први и најважнији кораци су смањење ударног потенцијала оба нуклеарна колоса, спречавање опасности даљег ширења нуклеарног оружја, успостављање безатомских зона и коначно забрана покуса нуклеарним оружјима. Када би овај први програм денуклеаризације био остварен свијет би постао сретан и нада читавог човјечанства за коначан споразум била би огромно повећана“.⁵⁶ Тиме је Супек наговестио и програм рада текућег састанка. Наиме, конференција у Дубровнику радила је у пет радних група, од којих су се три екстензивно бавиле питањем разоружања: елиминисање система лансирања наоружања, инспекција и контрола првог стадијума разоружања, важност неширења нуклеарног наоружања, могућности проширења Споразума, за-

54 „У Дубровнику отворена једанаеста Пагваш конференција“, *Борба*, бр. 261, 21. 9. 1963, 4.

55 Ж. Н., „Pugwash 63“, *Vjesnik*, бр. 5959, 20. 9. 1963, 3.

56 „И учењаци су одговорни за мир“, *Vjesnik*, бр. 5960, 21. 9. 1963, 4.

брана коришћења свемира у војне сврхе. Четврта група је дискутовала о проблему нестабилности у Европи као камену спотицања у процесу разоружања, а пета радна група се бавила улогом несврстаних земаља у разоружању и светској безбедности, што је уврштено као тема, како због интереса земље домаћина тако и због нарастања значаја несврстаних у светској политици тадашње епохе.⁵⁷

У пленарном делу конференције поднето је пет реферата: Владимир Кирилин (СССР) „Пут ка општем и потпуном разоружању“; Франклин Лонг (САД) „Непосредни кораци ка општем и потпуном разоружању“; Пјер Пиборл (Француска) „Последице ширења атомских оружја“; Леополд Гинфелд (Пољска) „Безатомске зоне“; Хенрих Толхек (Холандија) „Неке мисли о денуклеарним зонама у Европи“.⁵⁸ Иван Супек је говорио као представник из Југославије четвртог дана конференције и то „О улози неангажованих земаља у разоружавању и светској безбедности“.⁵⁹

Према Супековом схватању, дубровачка конференција је, за разлику од претходних које су се концентрисале на дијалог Истока и Запада, имала за циљ да у њеном раду „више судјелују учењаци из несврстаних земаља“ и то због тога што је улога нестврстаних „врло благотворна између укрупњених блокова“. „Јачањем њихова утјецаја у Уједињеним народима“, истицао је Супек, „могу се развити универзални инструменти од највеће важности за опће разоружање и сарадњу“.⁶⁰ Овај тон који је свом излагању дао Супек пратила је и домаћа штампа, истичући већу заступљеност несврстаних земаља на дубровачком скупу у поређењу са било којим дотадашњим састанком пагваша.⁶¹

И у погледу будуће улоге коју несврстани могу да задобију у процесу разоружања, које је било централна тема конференције, штампа је истицала њихову важност. Према писању *Политикиног* коментатора А. Мишића, било је „веома је важно да се развије светска свест, а упоредо са њом и универзални институти, у оквиру Уједињених нација (агенције, институти, одбори и друго) који теже мирољубивој сарадњи. А управо при стварању оваквог универзалног тела мале и недовољно развијене земље могу да учине много. Ове земље могу исто тако да олакшају и стварање безатомских подручја, што би у знатној мери допринело не само смањивању војних буџета, већ би и сам процес разоружавања повољно

57 Rotblat, *Scientists in the Quest for Peace*, 57.

58 „Пагваш конференција у Дубровнику наставила рад у комисијама“, *Борба*, бр. 262, 22. 9. 1963, 2.

59 „Пагваш конференција завршава рад“, *Борба*, бр. 265, 25. 9. 1963, 2.

60 Ivan Supek, „XI. pagvaška konferencija u Dubrovniku, 20–25. rujna 1963“, *Opstati usprkos*, (Zagreb: Školska knjiga, 1971), 129.

61 „У Дубровнику завршена 11. Пагваш конференција“, *Борба*, бр. 266, 26. 9. 1963, 3.

утицао на њихову друштвену структуру и повећање животног стандарда“. *Политикин* коментатор није пропустио да примети да се међу појединим учесницима конференције јавио отпор ка појму „неангажоване земље“ када се он односи „на земљу која се активно бори и залаже за мир у свету, за мирољубиву сарадњу, за разоружање и отклањање свега што би могло да допринесе развијању сукоба“. ⁶²

Према мишљењу Јозефа Ротблата, секретара централне Пагвашке конференције, конференција у Дубровнику је била међу најуспешнијима до тада у погледу међусобног разумевања учесника, што је он приписивао нетом потписаном Московском споразуму. Ротблат је такође изразио задовољство што се светски државници интересују за рад пагваша, што је био случај и са дубровачком конференцијом.⁶³ Као један од најуспешнијих састанака пагваша, дубровачку конференцију је оценио и Иван Супек, у извештају поднетом колегама из Савета академија наука. После дубровачке конференције југословенски пагваши су наставили да се међусобно срећу на интерним састанцима „са већим бројем учесника“, а учествовали су и на следећим међународним конференцијама у Индији и Чехословачкој.⁶⁴

Међутим, позитивне утиске са дубровачког састанка помутио је потоњи развој догађаја у свету. Вијетнамски рат и нарочито интервенција САД-а убрзо су окончали атмосферу оптимизма. Један од најактивнијих пагваша, Еуген Рабинович (Eugene Rabinovich), амерички научник пореклом из Русије, из те промењене перспективе је 1965. посматрао и дубровачко окупљање, истичући да су догађаји после те конференције „have caused some participants to wonder whether the role of Pugwash conferences in pioneering new ideas in the field of disarmament is as important now as it had been between 1957 and 1962. It has become obvious that at the present time the main difficulties in progress toward disarmament are political rather than technical. Many among scientists, and even more so in the governments, consider scientists qualified to talk – as far as international affairs are concerned only about problems related to the technology of weapons, and are skeptical about discussions of more general, political aspects of the arms race“.⁶⁵

62 А. Мишић, „Улога малих земаља у остваривању тежњи за разоружањем“, *Политика*, бр. 17950, 24. 9. 1963, 7.

63 „Пагваш конференција у Дубровнику наставила рад у комисијама“, *Борба*, бр. 262, 22. 9. 1963, 2.

64 АЈ, 55–37–168, Dopis I. Supeka za Savezni zavod za finansije (preko Saveta Akademija nauka).

65 Eugene Rabinowitch, „About Pugwash“, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 4/1965, 9–15, 10–11.

Разлога за незадовољство било је и због кинеских нуклеарних проба, на шта су југословенски пагваши такође реаговали: „Југославенска пагвашка група дубоко жали што је НР Кина ових дана пришла тестирању атомског оружја. Свјетска заједница поздравила је закључење Московског споразума о забрани нуклеарних проба као прву брану даљој трци у наоружању између нуклеарних гиганата, а широко приступање земаља том споразуму потврдило је опет мишљење да би даље ширење атомског оружја још више угрозило ионако опасну ситуацију и зауставило економски и друштвени прогрес и међународну сарадњу. Поред тога нуклеарни тестови у атмосфери представљају злочин против човјечанства, а особито према будућим покољењима јер се генетска оштећања зрачењем више не могу поправити.“ Међутим, као и у ранијим иступима, југословенски пагваши нису одступали од линије југословенске спољне политике па своје саопштење завршавају поруком да „Југославенска пагваш група сматра ургентним да се прекине спречавање представљања НР Кине у Организацији Уједињених нација и вјерује да ће НР Кина, као члан УН, усрдније приступити напорима на опћем и потпуном разоружању“.⁶⁶

До краја периода којим се бавимо у овом раду у Југославији је организован још један састанак пагваша са међународним учешћем, а реч је о VI састанку Групе за европску безбедност, који је одржан у Загребу, фебруара 1967. Реч је о ужем телу које је настало на основу две независне иницијативе, данске и чехословачке пагвашке групе, 1964. године.⁶⁷

*Институт за филозофију знаности и мир
и часопис Encyclopaedia Moderna*

Загребачки Институт за филозофију знаности и мир, часопис *Encyclopaedia Moderna* и југословенска пагвашка група тесно су повезани. Чланови Југословенске пагвашке групе били су 1965. године језгро новооснованог Института за филозофију знаности и мир при ЈАЗУ⁶⁸ и сам институт био је „неформални центар окупљања Пагвашких група у СФРЈ, а и осталих сличних стремљења у земљи и у свијету“.⁶⁹ Поменути часопис је излазио као издање овог института. Супек је – сва је прили-

66 AJ, 55–37–168. Zapisnik. Sastanak Jugoslovenske pagvske grupe održan 19. oktobra 1964 godine u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, 4.

67 Rotblat, *Scientists in the Quest for Peace*, 29; „Pugwash meetings 1957–2013. Overview”, datum pristupa 16. 10. 2018, https://pugwashconferences.files.wordpress.com/2014/05/20131101_pugwashmtgs_1957_2013_rev2.pdf

68 Lelas, *n. d.*, 276–277.

69 Jure Juras, „Novi Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“, *Encyclopaedia moderna* 1/1966, 92.

ка – ранијој идеји о оснивању установе чија би основна делатност било проучавање филозофије науке, придодао још једну област рада – мир, а затим је идеју о оснивању часописа реализовао преко те установе, уз чије ресурсе је било лакше и практичније руководити часописом.

Поред два одсека за истраживање (самостално) филозофских аспеката природних и друштвених наука, у Институту је од његовог оснивања 1965. постојао као организациона јединица и „Отсек за друштвену улогу науке“. Међу задацима новоформиране научне установе стоји и да „у оквиру своје дјелатности, стварним заузимањем својих чланова, даје свој допринос рјешавању битних проблема нашег времена, а нарочито да допринесе свјетској сурадњи учењака у њиховим настојањима за потпуно разоружање и трајан мир у свијету“. То је, дакле, било сасвим прилагођено програму Пагвашке конференције, а два од седам пројеката Института у домену „кључних друштвених проблема знаности“ била су: „Разлози, облици, резултати и циљеви разних покрета за мир, особито међу научним радницима“ и „Пагваш-покрет, његови резултати, задаци и циљеви од почетка до најновијег времена“.⁷⁰ У извештајима о раду Института за 1966. и 1967. годину Супек редовно истиче задатак и активности усмерене ка сарадњи научника читавог света на очувању мира и разоружању.⁷¹

У извештају о раду Института у првој години његовог постојања, Супек је поменуо потребу оснивања часописа под називом *Encyclopaedia moderna*, који би издавала ова установа „у сарадњи с Југославенском пагвашком групом“.⁷² У поднаслову публикације стајало је: „часопис за синтезу знаности, умјетности и друштвене праксе“, чиме је заиста верно одражавао свестраност пагваша. Идеја о часопису, међутим, старија је од самог института. Наиме, она се појавила маја 1964. на састанку југословенских пагваша у Словеначкој академији наука у Љубљани, а у октобру исте године добила је начелну подршку и на састанку пагваша у САНУ.⁷³ Према схватању Ивана Супека, покретање часописа „би увелике ојачало активност групе, подигло занимање за проблеме разоружања и улог

70 „Izvještaj o radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u 1965. godini“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 73/1966, 151.

71 „Izvještaj o radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u 1966. godini“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 74/1967–68, 135; „Izvještaj o radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u 1967. godini“, *isto*, 255.

72 „Izvještaj o radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u 1965. godini“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 73/1966, 152.

73 „Izvještaj o radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u 1965. godini“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 73/1966, 152.

учењака у акутним друштвеним проблемима, а уједно би представљало и значајну афирмацију на међународном пољу“.⁷⁴

Пошто је, како је већ речено, покушај Супека да обезбеди финансирање пагвашке групе и њеног часописа преко САН остао без успеха, приступило се формалној организацији групе, како би се финансирало и излажење планираног новог часописа, као органа Југословенске пагвашке групе.⁷⁵ Ипак, први број часописа је изашао 1966. године, пре званичног регистровања групе. Овај први, као и сви потоњи бројеви, изашао је у издању Института за филозофију знаности и мир, иако је Супек управо Југословенску пагвашку групу означио као „покретача тог часописа“.⁷⁶

Супек је часопис видео као форум за дијалог различитих мишљења, као место подстицања „начела толерантности и људских права, самоуправљања и (кон)федерализма“. Касније је, у сећањима објављеним 2008. године, сагледавајући улогу пагваша и часописа у југословенском друштву, тврдио да су учесници „на пагвашким састанцима и у часопису настојали (...) опрезно подрвати ступове тоталитаризма“.⁷⁷ Ова тврдња, додуше, данас изгледа контрадикторно, нарочито у светлу чињенице да је управо југословенска држава стајала чврсто уз пагваше, обезбеђујући много тога што је било потребно за рад групе.

У уводном тексту првог броја часописа *Encyclopaedia Moderna* указивано је на блоковску подељеност чија је суштина таква да „у евентуалном сукобу не може бити ничије побједе, него само опћа катастрофа“. Доследно саморазумевању које је постојало у југоловенској политичкој јавности и у друштву уопште, уредништво часописа је нарочито истицало да, стојећи између развијених и неразвијених земаља Југославија има позицију из које може разумети и једне и друге: „У партизанском устанку, затим у отпору према стаљинизму и у промицању активне коегзистенције ова је мала Федерација стала у први фронт збивања“, сматрају покретачи часописа. Истицање важности сарадње, међународне толеранције, очувања мира, напора ка отклањању опасности од рата, од судара који пријети „тоталним уништењем“ непрестано је варирано у садржају уводног текста у првом броју часописа, као и у многим текстовима касније објављеним. Уредништво је заузело и становиште да „велике државе могу себи приуштити малу политику“, али „за мале земље то је управо по-

74 АЈ, 55, 37–168, Dopis I. Supeka za Savezni zavod za finansije (preko Saveta Akademija nauka, 1964).

75 Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, (Zagreb: Profil International, 2006); Михаило Марковић, *Јуриш на небо, Сећања, Књига Прва*, (Београд: Просвета, 2008), 118.

76 „Zamisao suvremenog sveučilišta (Telegram, 27. prosinca 1968)“, *Opstati usprks*, 206.

77 Supek, *Tragom duha*, 198–199.

губно“. Сасвим у складу са тим схватањем, први текст уредника часописа Ивана Супека носио је наслов „За свјетско друштво“, а одмах иза њега, са истом „великом темом“ следио је текст Михаила Марковића „Могућности радикалне хуманизације савременог света“. Како уреднички увод тако и избор објављених текстова јасно су сведочили о мировном профилу часописа. Посредно су уводили и идеје превазилажења државних граница управо на пољу науке и иницијатива за разоружање. Осим што је редовно извештавао о активностима и конференцијама светске пагвашке организације, часопис је у преводу доносио текстове страних аутора који су тематизовали актуелна питања борбе за светски мир.

Закључак

Пагвашка конференција, као организација настала из „кризе са вести“ интелектуалаца, претежно научника, у вези са употребом нуклеарног наоружања у војне сврхе, једна је од најугледнијих мировних организација, о чему сведочи и Нобелова награда за мир из 1995. године. Настала у време захуктавања трке у наоружању, она је настојала да окупипи што је могуће више активиста који су представљали ауторитативан глас у својим областима, не само у науци. На састанке су позивани најугледнији научници, очито у очекивању да они по повратку у своју средину остваре што формални што неформални утцај на владу своје земље. Отуда је организаторима покрета било важно да успоставе комуникацију и са светским лидерима. Пагвашка конференција је постала један од примера партнерства цивилних организација и државних структура, које је било неопходно имајући у виду теме и област деловања пагваша: ефикасност њихових активности било је могуће постићи у извесној мери једино отварањем канала комуникације са владама.

Пагвашки покрет је постао важан чинилац у повезивању интелектуалаца из Југославије са саборцима за мир из других земаља. Међутим, иако су, у основи, припадници покрета били учесници састанака из појединих земаља, у условима биполарне поделе света, са несврставањем као „трећом страном“, било је готово неизбежно да они постану, у знатној мери, и *представници* својих земаља. То се, у југословенском случају, исказивало на јасно видљив начин. Југословенски пагваши су наступали са позиције својеврсног моралног ауторитета који су црпили из позиције југословенске државе, која је нарочите напоре улагала у сопствену препознатљивост као земље чија је међународна репутација заснована на мирољубивости.

Није познато колико је рад унутар пагвашког покрета допринео интензивирању комуникације југословенских научника и интелектуалаца

лаца-пагваша са колегама у свету и мимо актвности везаних за Пагвашку конференцију, али је извесно да је већ самим учешћем у покрету створена атмосфера погодна за размену искустава. Каснија сећања учесника (на пример Ивана Супека, Михаила Марковића) у вези са радом групе више су фокусирана на унутрашње односе у Југославији него на сам покрет. Међутим, одржавање конференције у Дубровнику 1963, учешће интелектуалаца из Југославије у раду конференција на светској разини, обраћање оснивача покрета маршалу Титу, као и однос саме државе према идејама које су пагваши промовисали, јасно су позиционирали Југославију као земљу чија је међународна активност била таква да су учесници пагвашких окупљања из те земље могли да делују много више као њени представници него као опозициони гласови.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије: Фонд Савет академија наука и уметности СФРЈ (55); Фонд Кабинет председника Републике (837).
- Лична заоставштина Војислава Чолановића, Београд.

Штампа

- *Борба*
- *Политика*
- *Vjesnik*

Периодика

- *Encyclopaedia moderna*
- *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1965–1970.*

Литература

- *Addressing the Nuclear Weapons Threat: The Russell-Einstein Manifesto Fifty Years On*, ed. Jeffrey Boutwell. Rome: Pugwash Conferences on Science and World Affairs, 2005.
- Bondžić, Dragomir. *Između stvarnosti i iluzija: nuklearna politika Jugoslavije 1945–1990*. Београд: Institut za savremenu istoriju, Друштво историчара Србије „Stojan Novaković“, 2016.
- Bondžić, Dragomir. „Pavle Savić – naučnik u ratu“. *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti*, dio 1, uredili Drago Rokсандић и Ivana Cvijović Javorina, 239–249. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije, 2013.
- Cvrlije, Vjekoslav. *Razoružanje danas*. Београд: Kosmos, 1959.

- *Казивања Павла Савића о периоду 1944–1960. године*, приредио Слободан Рибникар. Београд: Институт за нуклеарне науке Винча, 1993.
- Кнарп, Vladimir. „Pugvaške konferencije u svijetu i hrvatska pugvaška grupa“. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 1/1995, 77.
- Кнарп, Vladimir. „Jugobomba – što je istina? Prilog raspravi“. *Međunarodne studije: časopis za međunarodne odnose, vanjsku politiku i diplomaciju* 3–4/2012, 133–154.
- Lebl, Aleksandar. „Prekid diplomatskih odnosa SFRJ–Izrael 1967. godine“. *Tokovi istorije* 1–4/2001, 39–75.
- Марковић, Михаило. *Јуриш на небо, Сећања, Књига Прва*. Београд: Просвета, 2008.
- Marotti, Bojan. „Ivan Supek (1915–2007)“. *Prolegomena* 1/2008, 67–78.
- *Participants in the Pugwash Conferences on Science and World Affairs meetings, 1957–2007*, ed. Jeffrey Boutwell. Datum pristupa 15. 10. 2018. <https://pugwashconferences.files.wordpress.com/2014/05/participants-and-meetings-1957-2007.pdf>
- Пауновић, Жарко. „Mirovne aktivnosti u Srbiji: između inicijativa i pokreta“. *Filozofija i društvo* 20/1995, 107–125.
- *Proceedings of the First Pugwash conference on science and world affairs, Pugwash, Nova Scotia, Canada 7–10 July, Published on the occasion of the 25th anniversary of Pugwash*, priredio J. Rotblat, 14–15. Pugwash Council, 1982.
- Rabinowitch, Eugene. „About Pugwash“. *Bulletin of the Atomic Scientists* 4/1965, 9–15.
- Рибникар, Слободан. „Павле Савић“. *Живот и дело српских научника*, 415–442. Београд: САНУ, 1999.
- Russell, Jesse, Ronald Cohn. *Russell Einstein Manifesto*. Book on Demand, 2012.
- Rotblat, Joseph. *Pugwash – the first ten years: history of the conferences of science and world affairs*. Humanities Press, 1968.
- Rotblat, Joseph. *Scientists in the Quest for Peace. A history of the Pugwash conferences*. Cambridge, London: The MIT Press, 1972.
- Савић, Павле. *Наука и друштво. Изабрани радови. Прилози животопису*, приредили Милица Мужичевић и Владимир Дедијер. Београд: Српска књижевна задруга, 1978.
- Seaborg, Glenn T. *Kennedy, Khrushchev, and the Test Ban*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press, 1981.
- Supek, Ivan. *Nauka i mir*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1962.
- Supek, Ivan. *Opstati usprkos*. Zagreb: Školska knjiga, 1971.
- Supek, Ivan. *Promašaji i nade*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1995.
- Supek, Ivan. *Tragom duha kroz divljinu*. Zagreb: Profil International, 2006.

Фотографија на почетку рада:

Насловна страна првог броја часописа Encyclopedija moderna, 1966. година (лична архива аутора)

Summary

SRĐAN MILOŠEVIĆ

The Beginnings of the Pugwash Movement in Yugoslavia (1957–1967)

Abstract: In this contribution, the author dealt with the first decade of the Yugoslav Pugwash group activity, i.e. the group of intellectuals gathered around peace association of world scientists, artists, and peace activists formed in 1957 in the Canadian town of Pugwash, which the organisation was named after – the Pugwash Conferences. Yugoslav intellectuals of different professional guidance joined the work of the Pugwash Conference shortly after its creation, and a conference of the international Pugwash Organisation was held in Yugoslavia (in Dubrovnik) in September 1963. In the work, activities of Yugoslav „Pugwashers” and their relationship with state structures and academic organisations are shown.

Key words: Peace organisations, Antinuclear movement, Pugwash, Pugwash Conferences, Yugoslav Pugwash group, *Encyclopaedia Moderna*

Not even a full decade after the end of the Second World War (1945), the use of nuclear energy for military purposes and the threat of a nuclear war between super-powers instigated a crisis of consciousness of scientists who were linked to the nuclear research. Their pacifist activity took different forms. One of the most widely spread and organisationally most successful reactions was the formation of the Pugwash Conferences on Science and World Affairs, which were created in 1957, gathering some of the most respectable world scientists in their pacifist efforts. The initiative stemmed from two renowned scientists, Albert Einstein (1879–1955) and Bertrand Russell (1872–1970) in the form of the famous Russell-Einstein manifest, whereas the logistic and financial support was provided by the American businessman Cyrus Eaton.

The leading people of the Pugwash conference – Eaton and Russell – turned to the Yugoslav president marshal Josip Broz Tito in 1958 with an invitation for one participant from Yugoslavia to attend the third in line of Pugwash Conferences, which was meant to take place in Kitzbühel, Austria. Tito's recommendation was to suggest the famous Yugoslav scientist, a member of

the Party, and active participant at the Peoples Liberation Movement, Pavle Savić, a university professor and head of the scientific institute in Vinča, who worked on nuclear research at the time, for participation at the conference. Savić, who received a letter of invitation from Bertrand Russell, only participated at that meeting of the „Pugwashers” and didn’t respond to later invitations; the reason for that may have been the fact that Yugoslavia began to develop its own nuclear program at the time, in which Pavle Savić himself participated.

Ivan Supek, another Yugoslav scientist and intellectual who stood out with his pacifist views and peacekeeper activism, took over the initiative for keeping connections with the Pugwash Conferences in the future period. As a result of predominantly Supek’s engagement, a Pugwash section was formed in Yugoslavia in 1963, which gathered several dozen scientists, intellectuals, artists. In an organisational sense, this was still a semi-formal gathering, whose task was to organise a meeting of the world Pugwash Organisation in Dubrovnik, from the 20th until the 25th September 1963. The topic of the Dubrovnik „Pugwashers” conference was „Current problems of disarmament and world security”. 80 participants from 32 countries attended the conference, and that was the largest „Pugwashers” Conference up until that point.

The formalisation of the work of the Yugoslav Pugwash group took a relatively long time, up until 1967, when a founding meeting of the Yugoslav Pugwash Conference was held in Zagreb. Up until then, an optimal form of organising and financing the work of the Yugoslav Pugwash was being searched for, which was resolved in the meantime through their linking with the newly created Institute of Philosophy of Science and Peace at JAZU (1965). This institute’s magazine, *Encyclopaedia Moderna* (1966) served as an organ of the Yugoslav Pugwash Conference.

The participation of Yugoslav scientists in a transnational peace organisation was regarded as a confirmation of the reputation and peacemaker policy of the Yugoslav country by the Yugoslav government. This was also recognised by the creators of the Pugwash movement, highlighting that Yugoslavia was a country in which the work of the Pugwash group was openly supported. On the other hand, for scientists from Yugoslavia, participation in the work of the Pugwash Conference meant the establishment of cooperation with colleagues from abroad and intense exchange of experiences, which could be of importance on the professional plan, too.